

УДК 821.161.2 "18/19"–31.09 І.Франко:81'37'23

ДО ПИТАННЯ СЕМАНТИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТЛУМАЧЕННЯ НАЗВИ РОМАНУ І. ФРАНКА "НЕ СПИТАВШИ БРОДУ"

Лариса КАНЕВСЬКА

*Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України,
вул. М. Грушевського, 4, 01001, м. Київ, Україна*

У статті здійснено спробу інтерпретації малодослідженого твору І. Франка у проблемно-психологічному аспекті. Завдяки цьому вдалося декодувати назву роману "Не спитавши броду", яку досі у франкознавстві кваліфіковано як "нереалізовану" в образах твору (Г. Вервес), і показати її семантико-психологічну поліфункціональність у романній структурі, співвіднесеність з авторською концепцією людини і світу.

Ключові слова: семантика, фольклорна символіка, метасимвол, концепція людини і світу, поліфункціональність, інтерпретація.

У прозі Франка існує спосіб номінації, коли назва твору виступає найконцентрованішим втіленням його сутності, призмою, фокуруючим спектром всепроникаючого променя авторської ідейно-естетичної концепції. Тому декодування назви є вкрай важливим, тим паче, що письменник ніби сам запрошує до цього, поставивши у заголовок свого роману застережливо-орієнтуюче народне прислів'я.

Уже майже усталеною у франкознавстві стала думка Г. Вервеса про те, що "естетична принадність і життєва мудрість народного прислів'я "Не спитавши броду – не лізь у воду", взятого як заголовок повісті, не була належно використана і втілена в образах" [1, с.240] з огляду на незакінченість твору. Віддавши належне дослідникові, який здійснив спробу реконструкції роману ("повісті" – у його жанровизначенні) як цілості та з'ясував автобіографічні підтексти твору, припускаю, що наявний текст незакінченого роману все ж дає підстави говорити про таке втілення. Аналіз твору з психологічним проникненням переконує в цьому.

Від чого ж застерігає Франко своїх сучасників, а разом з тим і нас? (Хоча твір і мислився як "роман з... сучасного життя" [3, т.18, с.479], проте амплітудою поставлених проблем безпосередньо торкається і сучасності). Які векторні спрямування авторських повчально-прогностичних формул, закодованих у назві? Такі та подібні запитання, що виникають у зв'язку з потребою розшифрування семантики назви роману, вимагають розгляду його через фольклорну символіку.

Своєрідним ключем, що відмикає браму авторського ідейного задуму і значною мірою розкриває прихований сенс назви роману "Не спитавши броду", є символ води, що набуває у творі різноманітних модифікацій.

У метасимволі води вже іманентно закладено певний священний дуалізм: з одного боку, це – благодійна, життєтворча *prima materia*, а з другого – поглинаюча, руйнівна сила. Таке подвійне розуміння природи першостихії, яке прочитуємо протягом усього роману, експозиційно постало вже на перших сторінках у пейзажному описі річки Стрий: “Літом, коли вода мала, то воно й нічого, ледве по колодки засягне, а коням лиш трохи повище колін. Але коли вода велика після дощу, то *не дай господи туди пускатися!*” (Тут і далі в цитатах курсив мій. – Л.К.) [3, т.18, с.154]. Причому небезпека полягає не в такій характеристиці води як глибина, а в непередбаченості, некерованості, стихійності течії – “...бистра така, рве каміння з-під ніг, котить кам’яні брили з гори і дуже легко може перевернути віз. А в такому разі *прощайся з душею! Понесе просто в вир*” [3, т.18, с.154].

У такий спосіб авторські “прориви”-застереження на тлі переважно об’єктивованої оповіді актуалізують символічні паралелі між станом розбурханої стихії, яка знищує все на своєму шляху, в тому числі несе небезпеку для життя людини, – і таким же згубним вируванням некерованої пристрасті, що межує з духовною смертю. Отже, нюансування між фізичною і моральною смертю об’єктивується в образі “виру”, який у вертикальній проекції метасвіту творчості Франка представляє, так би мовити, “нижні поверхи” і перебуває у безпосередньому сусідстві з образами “безодні” (“бездонний вир” – [3, т.18, с.155]), “пропасті”, “западні”, “дна”.

Домінуючими у цій пейзажній експозиції є зорові образи, до яких поступово долучається слуховий акомпанемент на основі спадної градації: спочатку це звук трембіти “на верхах гір”, далі – скотарський ріг “з темної лісової гущавини” і нарешті – “мов тонесенька струна десь глибоко під землею ледве чутно задзвенить ...металевий дзвоник на шії у корови” [3, т.18, с.155]. Таке поступове приглушення тону у цій своєрідній “увертюрі” до розвитку основної сюжетної дії спрямоване на апологізацію тиші, образ якої вінчає пейзажну картину. У подальшому розгортанні сюжетної дії образ спокою співвідноситься з гармонізуванням душевного ладу, протиставляється дисгармонуючим пристрастям. Алюзії до музичного мистецтва тут не випадкові: алітерації на шиплячі виспівують мелодію невгамовної стихії: “Тільки Стрий не то шумить, не то журчить принадливо, котячи по камінню свої кришталеві води...” [3, т.18, с.155].

З’ява головного героя – Бориса Граба – відбувається саме на тлі водної стихії: Едмунд його “коло броду спіткав” [3, т.18, с.339], коли той переходив Стрий.

Як в українській, як і в багатьох інших культурах народів світу, символ води найчастіше співвідноситься з жіночим началом. Прикметно, що лейтмотив води у романі “Не спитавши броду” пов’язаний з образом Міхонської: її будинок у Перемишлі розташований “над Сяном” [3, т.18, с.347], будинок її батька – біля якоїсь лісової річки, яка ще більшою мірою співвідноситься з моментом стихійності, непередбачуваності, – “при самім устю річки в Стрий” [3, т.18, с.429]. Натомість образ Густі Трацької прив’язаний до топосу саду або лісу, традиційного для фольклору місця зустрічі закоханих.

Мотив каламутної води, що значною мірою прояснює поетику назви роману, звучить у переданих через наратора роздумах Бориса про Міхонську, яка

“...другий раз наважилась *помутити* його життя” [3, т.18, с.415]. Пам’ятаючи про амбівалентність сакральної води, віднаходимо такі авторські означення внутрішньої сутності Міхонської, як “...моральну ніщочість і гниль” [т.18, с.426], – зіпсована і нечиста вода не може співвідноситись із благодивною стихією, а отже, є її антиподом – руйнуванням, вістря якого спрямоване в душу Бориса.

Тут ми впритул підходимо до з’ясування семантики назви роману. У його заголовок винесено застережливе народне прислів’я, що буквально означає “*зробити що-небудь без попереднього обміркування, зважування*” [2, с.440]. Ключовим моментом для розуміння його функціонування у структурі твору є від’їзд Бориса з дому Трацьких. Борис, докладно не з’ясувавши всіх обставин і мотивів поведінки Густі – “*не спитавши броду*”, зціпивши зуби від душевного болю, не охолонувши від першої емоційної хвилі обурення, тікає з цієї тихої пристані – “...тихого дворика Трацьких” [3, т.18, с.427], де, як йому здавалося, віднайшов своє щастя. Правдолюбна натура Бориса (не даремно він – Епамінонда) сприймає незрозумілу поведінку Густі, бесіду натяками як “комедію”, погорджування ним з огляду на його національність (це болюче місце для “русина”, а тому найвразливіше). З іншого боку, для Густі нез’ясованими залишаються стосунки Бориса з Міхонською; його поведінка, що підігрівається неоднознаними натяками Міхонської, теж сприймається як “комедіанство” – трагедія для її щирих почуттів. Борис і Густя залишаються кожен зі своєю таємницею, кожен зі своїми міркуваннями, але чорна кішка нещирості вже пробігла між ними. Таким чином, *нерозуміння, нещирість взаємин між людьми* у Франковій концепції людини і світу постає як дисгармонізуючий чинник.

Не віднаходячи під ногами твердого ґрунту розуміння й ясності ситуації, Борис віддався волі течії. Попереду – вир, і повороту нема: течія занадто сильна, а сіті, наготовані Міхонською, вже очікують на жертву, яка поки що нічого не підозрює. Зовнішнє оточення Міхонської – з усіма ознаками хаосу, дисгармонії: напівзруйноване, занедбане господарство, безлад у всьому – відбиває моральний занепад самої господині (у каламутній воді, як то кажуть, краще рибку ловити). І ось початок “виру” – у Бориса легка судома, але... нічого – сіті порожні: “А сильні ви! І як певно ступаєте, хоч і по незнакомім місці!” [3, т.18, с.342]. Пристрасті розпалюються: “Вода шуміла круг дому, мов клекочучий в казані кип’яток” [3, т.18, с.434]. І вже певності нема у “темн(ій) грузьк(ій) баюр(і)” [3, т.18, с.437], але ще не все втрачено – Борис пригадав про книжку, залишену у Тоня: “За ту книжку він і *вчепився цілою душею*, – вона мала бути тою *стебелинкою*, що повинна не дати йому потонути” [3, т.18, с.437]. В епіцентрі – з’ясування життєвоважливих, екзистенційних у моральному аспекті для героя питань: “...В тім листочку, – пише Борис Граб до Тоня про лист до Густі, – *ціле моє життя, не стільки, може, фізичне, скільки моральне*” [3, т.18, с.438]. Поки що ж – триматися! Наміри Міхонської – дедалі очевидніші. Ось уже й “...якийсь поганий слизняк, поліп, холодний та ціпкий...” причепився до боку (п. Ремба) – “...висисає нечутно теплу кров з його тіла, а натомість всочує йому якусь клейку, огидну отруту до серця” [3, т.18, с.442]. І що ж? Де поділась воля? “Не моя воля!” [3, т.18, с.453], – зітхає Борис. Отже, клінуло! Мисливець уже потирає руки, смакуючи наперед свою перемогу, жертві залишено час на роздуми і тут, *по*

обміркуванню, Борис приходить до усвідомлення *нерозважності* свого вчинку: “Недавня постанова, щоб Густі на злість *втопитись в обняттях пані Міхонської*, видалась йому тепер, *при спокійнішій голові*, просто глупою” [3, т. 18, с.457].

Вирішально увиразнює семантику назви роману лист Густі до Бориса, зокрема тлумачення його поведінки, що підтекстово містить авторське застереження: “...Хто любить, той не повинен задля яких-небудь “темних діл” допускатися *нерозважних, компромітуючих кроків*” [3, т.18, с.461]. Отже, автор застерігає свого героя від винесення поспішних рішень, що мають підстави тільки в емоційній сфері, від нехтування раціональним первнем.

Символічне значення в романі має перехід броду після втечі Бориса Граба з дому Міхонської. Тут позитивно-сакральний зміст першостихії реалізується в потузі очищення, відродження духовних сил людини: “Був немов новонароджений, мов дитина”, “сильний відзисканою надією” [3, т.18, с.462]. Лист-відповідь Густі несе для героя катарсисні зміни, розвіює сумніви, які весь час розхитували його моральну істоту, повертає “ідеал”.

Таким чином, у романі прочитується подвійне розуміння сутності жінки – спокусниці (Міхонська) і натхненниці (Густя Трацька), місце яких співвідносне з вертикальною площиною твору, його “нижніми” і “верхніми” поверхнями, падіннями в безодню і злетами до ідеалу, з бінарною сутністю метасимволу води.

Припускаю, що семантика назви роману “Не спитавши броду” залучає ще один підтекст – неможливість поєднати свою долю з людиною іншого кола, національності, оскільки на перешкоді стають “...родові, кастові традиції” [3, т.18, с.401]. Алюзійно це з’являється в роздумах Бориса на вершку перед поясненням із Густею: “Ну й *натякнула мені лиха година пхатись сюди!* – проворкотів він. – *Чого я сюди ліз*, і сам не знаю. І отсе виджу, що стара на мене тими очима глядить, що на собаку, а той поганий панич і зирнути на мене не зволить, гірш собаки чимсь уважає, а я сиджу ту, засидівся, мов коріння пустити гадаю. І кілька разів уже збирався втікати, так не можу!” [3, т.18, с.399]. Але це тільки один голос душі Бориса, другий же захищає своє кохання і виокремлює Густю з її оточення: “Ні, дарма! Вона гарна дівчина, з характером і з думкою, з сильною волею і характером. З усього видно, що добрий, щирий метал, а такого металу ржа не їсть, і життя його нелегко псує!” [3, т.18, с.401].

У романі дуже гостро поставлено проблему українсько-польських взаємин, яка актуалізується у драматичних діалогах між Борисом Грабом і представниками родини Трацьких. У контексті твору проблема розкривається через любовно-психологічну колізію й уособлюється в мотиві двох берегів, між якими – прірва “кастових традицій”, стіна нерозуміння. Рятівним містком, що об’єднає обидва народи, має стати “книга” – письменник вірить у просвітницькі ідеали, у можливість перетворення світу потенціями *ratio*. Мимоволі напрошується паралель із першого роману письменника, дистанційованого часою відстанню у 10 років: “...Наша хоругов – то плуг і книга” [3, т.14, с.243]. Авторіві не притаманне ідеалізування українсько-польських відносин, він усвідомлює всю важкість будувати таких містків, але надії на успіх не полишає, що, зрештою, підтверджують фінальні сторінки роману: Борис Граб, прочитавши Густиного листа, вирішує стати на шлях “осягнення цілей” із тим, щоб по здійсненню мети,

повернутися до дівчини. Отже, тут з'являються певні штрихи до ідейно-світоглядної концепції письменника, який визнає першочерговість здобуття “високих, народних цілей” [3, т.18, с.461] для власного народу з тим, щоб по їх досягненню вести *рівноправний діалог з іншими націями* (мабуть, не випадково таку важливу роль у романі відіграє форма діалогу). Така життєва постанова була визначальною у всій подвигницькій діяльності І.Франка, спонукала його заповнювати різноманітні лакуни національного культурного організму.

У монолозі журналіста (роман “Лель і Полель”, 1887) також досить категорично лунає мотив двох берегів, що уособлюють два народи – український і польський: “...Ніякої згоди, доки поляки не становитимуть один берег, а українці – другий, і між нами – безодня. Інакше згода буде звичайним заболочуванням” [3, т.17, с.346]. Йдеться про увиразнення національних позицій обох народів, постання кожного з них “у повноті своїх прав і сил”. А вже після цього – доцільне будівництво мостів між народами – знову ж таки у розумінні налагодження *рівноправного* культурного діалогу. Такі міркування, як це не дивно, увиразнюють символіку назви попереднього Франкового роману, над яким він перервав роботу, розпочавши новий, тематично близький, на конкурс “Kurjera Warszawskiego”. Переборовши внутрішні сумніви, Борис Граб вирушає шляхом, який символізує прямування української нації до високих цілей із тим, щоб досягнувши їх, повернутися до Густі. Можливо, однією з причин того, що автор не завершив роману, є те, що основна ідея, яка впливала з любовно-психологічної колізії і містила підтекстово проблему українсько-польських відносин, була, фактично, зреалізована. Продовження лінії Бориса Граба і Густі, а отже, єднання української і польської інтелігенції, було би надуманим, оскільки для українців то був лише початок шляху.

Отже, у структурі художнього тексту роману “Не спитавши броду” назва є полісемантичною, поліфункціональною, але об'єднана єдиною авторською ідейно-художньою концепцією, в основі якої лежать гармонізуючі чинники.

1. *Вєрвєс Г.* Повість І.Франка “Не спитавши броду” // І.Франко. Не спитавши броду. – К.: Наук. думка, 1966.
2. Фразеологічний словник української мови: У 2 т. – К.: Наук. думка, 1994. – Т. 2.
3. *Франко І.* Збір. тв.: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1976 – 1986. Далі у тексті покликаюся на це видання, вказуючи в дужках том і сторінку.

**TO A QUESTION SEMANTIC-PSYCHOLOGICAL INTERPRETATION
OF THE HEADING IVAN FRANKO'S NOVEL "NE SPYTAVSHY BRODU"**

Larysa KANEVŠKA

*Taras Shevchenko Institute of Literature,
National Academy of Sciences of Ukraine 01001, Ukraine, Kyiv, M.Grushevski st., 4*

In this article the attempt of interpretation little researched work by I.Franko in problematical-psychological aspect is carried out. This interpretation is allowed to decode the heading of the novel "Ne spytavshy brodu" (usually this heading was qualified as "non-realized" in images of the work (G.Verves)) and to show its semantic-psychological multi-function in the structure of the novel, correlation with author's concept of the person and the world.

Key words: semantics, folklore symbolics, meta-symbol, concept of the person and the world, multi-function, interpretation.

Стаття надійшла до редколегії 04.05.2004
Прийнята до друку 20.05.2004